

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
МАРІУПОЛЬСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

УКРАЇНА У СВІТОВОМУ ІСТОРИЧНОМУ ПРОСТОРІ

Збірник матеріалів

Всеукраїнської науково-практичної конференції

м. Київ, 22 листопада 2024 р.

Київ 2024

УДК 94(477)(06)

У 45

Головний редактор: М.В. Трофименко, ректор Маріупольського державного університету, доктор політичних наук, професор.

Головна редколегія: О.П. Реєнт, член-кореспондент НАН України, д.і.н., проф., заступник директора Інституту історії України НАН України; Ю.В. Константинова, к.і.н., доцент, декан історичного факультету; С.В. Новікова, к.і.н., доцент, заступник декана історичного факультету; В.М. Романцов д.і.н., професор (відповідальний редактор); С.С. Арабаджи, к.і.н., доцент; В.С. Волоніць, к.і.н., доцент; В.О. Забавін, к.і.н., доцент; В.М. Коробка, к.і.н., доцент; Ю.В. Коробка, к.і.н., доцент; Н.І. Романцова, д.і.н., доцент; Н.Ф. Шипік, к.і.н., доцент.

Затверджено на засіданні кафедри історії та археології (протокол № 5 від 17.12.2024 р.).

Рекомендовано до друку Вченою радою історичного факультету Маріупольського державного університету (протокол №4 від 18.12.2024 р.)

У 45 Україна у світовому історичному просторі: зб. матеріалів Всеукр. наук.-практ. конф., м. Київ, 22 листопада 2024 р. / під заг. ред. М. В.Трофименка. – Київ: МДУ, 2024. – 135 с.

У збірнику представлено наукові матеріали, що включені до програми Всеукраїнської науково-практичної конференції «Україна у світовому історичному просторі». В ньому висвітлюються різні аспекти української історії як складової всесвітньої історії, історичного краєзнавства, історичної регіоналістики, культури, актуальні проблеми міжнародних відносин, методики викладання історії в школі. Для науковців, викладачів, аспірантів, студентів, магістрантів і всіх тих, хто цікавиться питаннями історії, культури, зовнішньої політики України, історичного краєзнавства, а також міжнародними відносинами нашого часу.

The abstracts presents the scientific articles included in the proceedings of the All-Ukrainian research conference «Ukraine in world historical space». It highlights various aspects of the history of Ukraine as a part of the global history, historical regional studies, historical regionalism, culture, as well as acute problems of international relations and foreign policy of Ukraine, methods of teaching history in school. The abstracts are meant for students, scientists, instructors and those seeking their masters' and scientific degrees as well as for those who really care for the contemporary Ukraine's history, culture, foreign policy, foreign affairs and country studies.

УДК 94(477)(063)

© Маріупольський державний університет, 2024

© Історичний факультет, 2024

ІГОР СВЕШНІКОВ – ОЧІЛЬНИК ЕКСПЕДИЦІЇ РІВНЕНСЬКОГО ОБЛАСНОГО КРАЄЗНАВЧОГО МУЗЕЮ У ДОСЛІДЖЕННІ БЕРЕСТЕЦЬКОЇ БИТВИ

Нікольченко Ю.М.

На початку ХХІ ст. Україна переживала складний період своєї історії. Зміна формації, цінностей, пріоритетів та менталітету її громадян вплинула на визначальну роль музею як соціального інституту, де музейна справа – одна з найяскравіших та найважливіших сфер людської діяльності. Українські музеї, як скарбниці народної пам'яті, у всі роки незалежності є джерелом духовних сил, збереження колективної пам'яті, збагачення та розвитку інтелекту нації.

Музейна справа є частиною системи духовного життя громадян України, який безпосередньо впливає на їхню освіту, розвиток і виховання, особливо в умовах російської військової агресії. Входження українського суспільства, зокрема галузі культури, до світового інформаційного простору потребує інноваційних підходів до використання засобів музейної педагогіки як інструментів формування громадянина-патріота ХХІ ст.

У цьому контексті особливого значення набуває діяльність Рівненського обласного краєзнавчого музею (далі: РОКМ), який активно використовує свій науково-просвітницький потенціал, спираючись на винятковий досвід тривалого наукового студіювання проблем героїчної історії українського народу, особливо на її визначальних етапах, зокрема у період Національно-визвольної війни українського народу 1648–1658 років, рушійною силою якої було козацтво. У музеї ця тема знайшла своє відображення не тільки в унікальних артефактах та змістовній експозиційній і виставковій роботі, а й у результатах його науково-дослідницької діяльності.

Ця проблема стала домінантною у наукових студіях видатного українського археолога й історика, музеєзнавця, дослідника Берестецької битви 1651 року, наукового консультанта РОКМ, доктора історичних наук Ігоря Кириловича Свешнікова (1914–1995)

Наукова спадщина Ігоря Свешнікова протягом тривалого часу привертала та продовжує привертати увагу вітчизняних науковців, завдяки її актуальності, особливо у сьогоденні, коли український народ, натхненний звитягою Запорізького козацтва, веде героїчну боротьбу з російськими агресорами за свободу і незалежність власної держави.

Проблема винятковості наукової спадщини Ігоря Свешнікова в дослідженні Національно-визвольної війни, зокрема Берестецької битви, тісно пов'язана з діяльністю РОКМ і має вагомий обсяг минулого і сучасного вітчизняного та зарубіжного наукового, науково-популярного і публіцистичного студіювання. У процесі підготовки доповіді використані матеріали з фондів РОКМ та Національного історико-меморіального заповідника «Поле Берестецької битви», праці І. Свешнікова [1; 2; 3;], Д. Яворницького, О. Булиги, В. Виткалова і Т. Пономарьової, В. Мушировського, Ю. Нікольченка, В. Степанкова.

У 1997 році побачило світ колективне навчальне видання «Археологія доби українського козацтва XVI–XVIII століть», в якому Ігор Свешніков є автором розділів, що характеризують озброєння, знаряддя праці, одяг, особисті та побутові речі, пам'ятки духовної культури козаків. Основою для їхнього написання слугували пам'ятки матеріальної та духовної культури з досліджень поля Берестецької битви. Нами були також використані матеріали круглого столу «105 років від дня народження І.К. Свешнікова» у Маріупольському державному університеті, 19 жовтня 2020 р., ювілейний бібліографічний показник «Ігор Свешніков – археолог, історик, краєзнавець» (до 100-річчя від дня народження).

Серед героїчних сторінок Національно-визвольної війни Берестецька битва, яка відбулася 29 червня–10 липня 1651 р. між селами Солонів, Острів і Плешева нині Демидівської територіальної громади Рівненської області, посідає особливе місце у минулих і сучасних вітчизняних і зарубіжних наукових студіях. Водночас, макрорубліцистичний

фактор дослідження проблеми не завжди репрезентує реальний стан речей, що регулює і детермінує її інформаційний простір. Це зумовлює потребу подальшого вивчення багатьох аспектів битви і, передусім, таких її дискусійних питань, якими є вибір Богданом Хмельницьким місця для розташування козацько-селянського табору, конкретні події, що спричинили поразку української армії, реальна кількість полеглих козаків і селян тощо.

Роботи експедиції РОКМ під керівництвом Ігоря Сवेशнікова з 1970 по 1994 рр. були першою в Україні блискучою практикою на теренах Європи дослідити археологічними методами територію битви Нового часу. Зіставлення відомих історичних фактів та проведені Ігорем Сवेशніковим картографування знахідок дозволили з'ясувати багато проблемних питань, пов'язаних із трактуванням її епізодів тактичних ходів головнокомандуючих тощо. Вчений також вперше у вітчизняній історіографії здійснив класифікацію документальних джерел Берестецької битви.

Під час розкопок місця козацької переправи було досліджено понад 2,5 га суцільної площі, на якій виявлено останки загиблих козаків та понад 5 тисяч унікальних достовірних козацьких речей, конкретно датованих днем загибелі козацько-селянського табору – 10 липня 1651 р. Були встановлені шляхи відступу козацько-селянських військ із оточеного табору. Антропологічний матеріал, здобутий на переправі, слугував підґрунтям для науково обґрунтованих скульптурних реконструкцій портретів окремих учасників битви.

Результати розкопок дозволили взяти під сумнів твердження польських учасників битви щодо «нищівної поразки» козацьких військ під Берестечком і загибелі під час захоплення табору 10 липня 1651 р. до 30 тис. козаків і селян. На думку Ігоря Сवेशнікова, підтриману провідними дослідниками історії українського козацтва, втрати козацьких військ не були катастрофічними і складали 6–8 тисяч вояків.

Завдяки археологічному матеріалу, що був співставлений з документальними, наративними та іконографічними джерелами і планом битви, складеним у 70-х роках XVII ст. у Західній Європі, Ігорю Сवेशнікову вдалося загалом відтворити порядок розміщення козацьких військ і селян-повстанців на місці битви і тактику, застосовану Богданом Хмельницьким під Берестечком. Вони дали позитивні результати: шляхетським військам не вдалося перемогти козаків на початку битви 30 червня, і якби не підступна втеча татарської орди з лівого флангу козацько-селянського війська, битва під Берестечком, поза сумнівами, у черговий раз завершилась би перемогою козацько-селянської армії.

Після зради татар і захоплення ними у полон Богдана Хмельницького, козаки перейшли у повному бойовому порядку до лівого берега Пляшівки, де побудували новий укріплений табір і переправи через річку і болото. Протягом десяти днів шляхта не мала змоги здобути цей табір, і лише трагічна випадковість призвела до поразки козацько-селянського війська. Результати розкопок, ретельна камеральна робота та всебічна науково-дослідницька робота дозволили Ігорю Сवेशнікову відкрити невідомі сторінки з козацького військового спорядження, побуту і духовної культури.

Вагому частку знахідок біля козацької переправи становили вироби зі шкіри та дерева, зокрема близько 20 екземплярів шкіряних чобіт. Наприкінці 1971 р. Ігорем Сवेशніковим та керівництвом РОКМ (директор Василь Сидоренко) розпочався інтенсивний пошук методів консервації і реставрації означених речей з козацької переправи. На той час в СРСР тільки реставратори Ермітажу ефективно працювали з «археологічною шкірою». Серед зразків, представлених РОКМ для реставрації, були три чоботи і кілька дрібних шкіряних речей.

У 1973 р. реставратор вищої категорії Ермітажу Дмитро Марковський вперше в СРСР здійснив на практиці реставрацію трьох оригінальних чобіт українських козаків 1651 р., які досі були відомі лише з іконографії. На початку 70-х років оригінали шкіряних чобіт XVII ст. були представлені лише поодинокими екземплярами у музеях Німеччини, Франції, Польщі.

На дослідженій території козацької переправи вони належали до найчисленніших знахідок. Проте методи консервації і реставрації виробів з дерева та шкіри, запропоновані на той час фахівцями-реставраторами, мали істотні недоліки. Ці обставини, а також необхідність термінової консервації артефактів із козацької переправи спонукали

Ігоря Свешнікова особисто вирішувати цю проблему. За короткий час він розробив власну методику консервації та реставрації виробів із дерева та шкіри. Вироби зі шкіри і дерева, реставровані ученим, практично не втрачали початкового вигляду і зберігали необхідний фізичний стан. До цього слід додати, що Ігорь Свешніков за особистою методикою здійснював реставрацію речей з різних металів: предмети козацького озброєння і господарські знаряддя, монети, речі культового призначення, прикраси, фрагменти народних музичних інструментів тощо.

Усі артефакти з козацької переправи поля Берестецької битви становлять колекцію оригінальних унікальних речей, що належали різним суспільним групам і відображають матеріальну і духовну культуру населення України середини XVII ст. Вони абсолютно датовані 10-им липня 1651 року! Це, в свою чергу, дозволяє більш достовірно відтворити реалії середини XVII ст., тоді як відомі нечисленні описи козаків у записках сучасників є короткими, недостатніми, іноді, фантастичними.

Реставровані Ігорем Свешніковим предмети озброєння і військового спорядження, побуту і культури українських козаків і селян утворили основу унікальних експозицій Державного (з 2008 року – Національного) історико-меморіального заповідника «Поле Берестецької битви» в с. Плешева та Рівненського обласного краєзнавчого музею. Вони є еталоном для порівняння та абсолютного датування відповідних артефактів і колекцій не тільки в Україні, а й за її межами.

У 1992 р. Ігор Свешніков завершив роботу над монографією «Битва під Берестечком», яка цього ж року була надрукована у Львові у видавництві «Світ». У книзі здійснений унікальний науковий підхід щодо студіювання важливих проблем, які всебічно розкривають панораму героїчного життя українського народу в драматичному епізоді його історії, яким була Берестецька битва. Монографія надихнула багатьох дослідників доступитися до проблеми, що, у підсумку, ще вагомніше репрезентувала світовій науковій громадськості унікальність багатовікової історії і культури українства. У згаданому нами науково-допоміжному бібліографічному покажчику «Ігор Свешніков – археолог, історик, краєзнавець» (до 100-річчя від дня народження) повністю представлена наукова спадщина вченого, що складає 205 найменувань, серед яких битві під Берестечком присвячено 52!

Практичне значення наукових студій Ігоря Свешнікова в царині козацтвознавства полягає у можливості використання їх методів та інструментів для наступних досліджень за напрямками: археологія, історія, культура, краєзнавство і музеєзнавство України.

Водночас зауважимо, що у сучасному музеєзнавстві в Україні, на наш погляд, існує важлива проблема, без вирішення якої майбутній поступ галузі буде проблематичним. Воно повинно позбутися минулих стереотипів сприйняття музейної інституції як кінцевого результату матеріальної та духовної діяльності соціуму. Навпаки – має стати адекватним викликам часу і найголовніше у цьому поступі – ціннісна система історично-культурних, національних, ідеологічних, загальнолюдських світоглядних переконань. Прикладом є діяльність РОКМ щодо використання наукової спадщини Ігоря Свешнікова з історії і культури українського козацтва.

Література

1. Свешніков І.К. Битва під Берестечком. Львів: Слово, 1992. 304 с.
2. Свешніков І.К. Вогнепальна козацька зброя періоду Визвольної війни 1648–1654 рр. за матеріалами з розкопок місця Берестецької битви. Праці Центру пам'яткознавства: зб. наук. пр. Київ, 1993. Випуск 2. С. 136-142.
3. Свешніков І.К. Озброєння козацького війська за матеріалами розкопок місця Берестецької битви 1651 р. Українське козацтво: витоки, еволюція, спадщина: у 3 вип.: матеріали міжнар. наук. конф., присвяч. 500-річчю укр. козацтва. Київ-Дніпропетровськ. 13–17 трав. 1991 р. Київ, 1993. Вип. 2. С. 161-170.